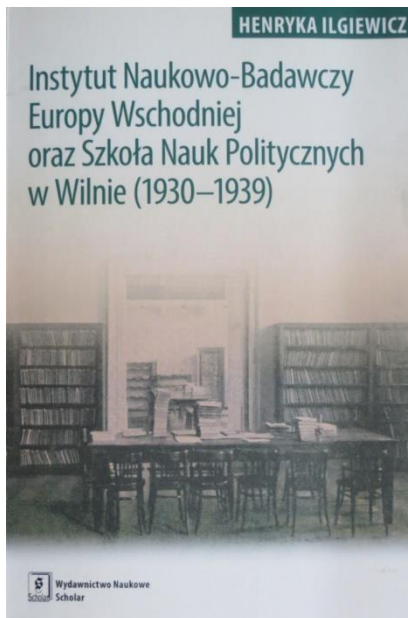

Dr Józef Szostakowski

Muzeum Władysława Syrokomli w Borejkwoszczyźnie, Litwa

Nowy przyczynek do badania historii nauki w Wilnie

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939) – taki tytuł nosi nowa książka dr hab. Henryki Ilgiewicz, wydana w 2019 r. w Warszawie¹. W okresie międzywojnia tytułowe instytucje zajmowały ważne miejsce w życiu naukowym i kulturalnym miasta. Jak słusznie zauważa autorka monografii, zmiany polityczne i ustrojowe, które nastąpiły w Polsce i na Litwie po II wojnie światowej, sprawiły, że instytucje te na długo odeszły w zapomnienie. Dopiero w latach 80. XX w. w tzw. drugim obiegu i to pod pseudonimem, polski uczyony Roman Jurkowski opublikował dwa artykuły na ten temat². Z kolei od r. 2000 inny polski uczyony Marek Kornat zaczął gruntowne badanie dziejów tych dwóch placówek i dorobku ich pracowników w dziedzinie studiów sowietologicznych i szerzej – wschodnioznawczych³.

¹ Ilgiewicz Henryka, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939)*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2019, 245 s., il.

² Eckert Roman [Roman Jurkowski], *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Spotkania”, 1981, nr 16, s. 113–114; Dworek Roman [Roman Jurkowski], *Instytut Europy Wschodniej (1930–1939)*, „Europa. Pismo Instytutu Europy Wschodniej”, 1987, nr 1, s. 13–14.

³ Kornat Marek, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny”, 2000, t. 107, nr 3, s. 43–46; tenże, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej: Geneza, dzieje i dorobek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Zeszyty Historyczne”, 2000, t. 134, s. 7–14; tenże, *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, Kraków 2003.

Na wstępie musimy zauważyć, że wileńska badaczka miała niezwykle trudne zadanie, gdyż przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej istniała też Szkoła Nauk Politycznych. Tymczasem znajdujące się w archiwach materiały są albo niekompletne, albo mocno „prze-rzędzone” na zlecenie władzy rządzącej po wojnie. Nie bacząc na niekompletność materiałów, Autorce udało się zanalizować historię założenia Instytutu, sprawy lokalowe i finansowe, a także dotyczące członkostwa, pracy biblioteki, działalności naukowo-badawczej i odczytowej. Scharakteryzowała ona również wydawnictwa Instytutu, współpracę z innymi instytucjami i towarzystwami naukowymi w kraju i za granicą. Z kolei Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie została zbadana pod kątem kadry wykładowców, programów nauczania i słuchaczy. Jeżeli dodamy do tego historię likwidacji tych wileńskich zakładów naukowych oraz zamieszczone w pracy biogramy osób związanych z placówkami – otrzymamy niezwykle ważne kompendium wiedzy o przedwojennym stanie nauki w Wilnie.

Henryka Ilgiewicz przytacza fragment Statutu Instytutu. Głosi on, iż celem wileńskiej placówki było: „(...) badanie pod względem historycznym, geograficznym, gospodarczym, kulturalnym, społecznym i politycznym ziem i formacji państwowych położonych między Morzem Czarnym i Bałtykiem oraz ludów te ziemie zamieszkujących (...), a także szerzenie wiedzy o wspomnianych terenach i ludach” (s. 26–27).

Autorka monografii *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej i Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939)* analizuje geograficzne uwarunkowania Polski w latach 1918–1939, graniczącej się z Niemcami i Rosją Sowiecką, w dodatku mającej liczne mniejszości narodowe, szczególnie na wschodzie kraju (Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Żydzi). Autorka wymienia przyczyny zakładania placówek pokrewnych wileńskiemu Instytutowi Naukowo-Badawczemu Europy Wschodniej i Szkole Nauk Politycznych, wśród których należy wymienić przede wszystkim Instytut Wschodni w Warszawie (s. 15–22).

Struktura Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej z siedzibą w Wilnie została stworzona z uwzględnieniem warunków geopolitycznych, gospodarczych i kulturalnych tej części terytorium kontynentu. Instytucja posiadała cztery sekcje tematyczne: 1. Historyczno-Prawną (przewodniczący Stefan Ehrenkreutz, sekretarz Henryk Łowmiański); 2) Literatry i Językoznawstwa (przewodniczący Jan Otrębski, sekretarka Halina Turska); 3) Etnograficzno-Geograficzną (przewodnicząca

Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa, sekretarka Maria Znamierowska-Prüfferowa); 4) Gospodarczą (przewodniczący Władysław Zawadzki, później Witold Staniewicz, sekretarz Stanisław Swianiewicz). Oprócz tych sekcji istniało szereg referatów, czyli działów specjalnych powołanych jako ośrodki naukowo-badawcze: 1) Referat Gospodarczy kierowany przez dra Stanisława Swianiewicza; 2) Referat Polityczno-Ustrojowy z dr. Wiktoorem Sukiennickim na czele; 3) Referat Mniejszościowy pod kierownictwem dr. Seweryna Wysloucha; 4) Referat Balticoslavica kierowany przez prof. Erwina Koschmiedera, który był też redaktorem czasopisma „Balticoslavica”; 5) Referat Bałtycki pod kierownictwem Władysława Wielhorskiego; 6) Referat Oświaty i Kultury pod kierownictwem Bolesława Wilanowskiego. W 1935 r. Referat Mniejszościowy został wcielony do Instytutu Badań Spraw Narodowościowych, natomiast w maju 1936 r. powstał Referat Litewski prowadzony przez Janusza Ostrowskiego. Najlichniesze były Referat Gospodarczy oraz Referat Polityczno-Ustrojowy. Pierwszy z nich zajmował się badaniem poszczególnych działów gospodarki sowieckiej, drugi – koncentrował się na analizie zagadnień prawnych i społeczno-politycznych wschodniego sąsiada. Referat Balticoslavica odpowiadał za wydawanie czasopisma o analogicznej nazwie „Balticoslavica”, Referat Bałtycki dotyczył takich krajów, jak Łotwa, Estonia, kraje skandynawskie. Referat Litewski zajmował się zbieraniem informacji o życiu politycznym i kulturalnym w Republice Litewskiej i publikował je w „Biuletynie Kowieńskim”. Referat Oświaty i Kultury, korzystający z pomocy Dyplomantów Szkoły Nauk Politycznych, badał głównie oświatę i kulturę w ZSRR (s. 37–41).

Autorka omawianej monografii wiele uwagi poświęca wydawanym przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej czasopismom naukowym „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie” i „Balticoslavica” oraz publikacjom książkowym, ukazującym się jako prace poszczególnych sekcji.

Pierwszy tom „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie” pod redakcją S. Ehrenkreutza ukazał się w 1933 r. Został wydany z zasiłku Funduszu Kultury Narodowej. Zawierał dział naukowy i dział informacyjny. W dziale naukowym zamieszczono pięć artykułów dotyczących różnych aspektów życia krajów sąsiednich – Litwy i Związku Sowieckiego. Szczególnie wyróżniono Litwę Kowieńską, której poświęcono trzy artykuły spośród pięciu. W pierwszym z nich dobry znawca polityki litewskiej Władysław Wielhorski pisał o sprawach

terytorialnych w polityce Republiki Litewskiej, w drugim Teodor Nagurski dokonał analizy ówczesnej sytuacji miasta i portu Kłajpedy oraz ich znaczenia dla gospodarki Litwy. Autorem trzeciego artykułu był znany działacz litewski, prezes Litewskiego Towarzystwa Naukowego ks. dr Antoni Wiskont (lit. Antanas Viskantas). W swojej pracy szczegółowo omówił on konkordat litewski w zestawieniu z konstytucją litewską i konkordatem polskim.

Seweryn Wysłouch pisał o roli Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (KPZB) w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce. Analizując przyczyny zdominowania ruchu białoruskiego przez założoną w 1923 r. KPZB, S. Wysłouch zaznaczył, że ruch ten został całkowicie zdezorientowany i rozbity w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Skorzystaliby z tego komuniści, którzy postanowili skupić pod swym sztandarem wszystkie żywioły białoruskie, niezadowolone z polskiej polityki narodowościowej i społecznej. Popierani przez Związek Sowiecki działacze komunistyczni rzucili hasło utworzenia jednolitego frontu „pracującego narodu białoruskiego” pod wodzą KPZB z myślą o wyzwoleniu Białorusi Zachodniej spod „jarzma polskiego” i połączeniu jej z Białoruską Socjalistyczną Republiką Radziecką. Zrealizowanie przez rząd polski szerokiego programu reform na Ziemiach Wschodnich, przyznanie Białorusinom należnego im miejsca w dziele budowy państwa polskiego oraz poprawa sytuacji gospodarczej wsi kresowej, zdaniem S. Wysłoucha, niewątpliwie miało uodpornić ludność zachodniobiałoruską na idee komunistyczne i osłabić wpływy KPZB, będącej narzędziem wrogiej wobec Polski polityki sowieckiej. W swoim artykule Grzegorz Wirszubski, pracownik Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB, przedstawił projekt kodyfikacji prawa karnego ZSRR autorstwa Igora Krylenki. Szczególną uwagę zwracał na te artykuły kodeksu, które sankcjonowały ściganie przestępstw przeciwko państwu. Artykuł G. Wirszubskiego, jak podkreśla Autorka, zapoczątkował tematykę sowiecką, coraz szerzej rozwijaną w następnych wydawnictwach Instytutu (s. 46–53).

Tom drugi „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie”, wydany w 1934 r., był poświęcony różnym zagadnieniom z dziedziny ekonomiki sowieckiej. Zawierał on słowo wstępne wydawców, 7 artykułów i 12 recenzji prac polskich i zagranicznych uczonych. Wszystkie umieszczone w tomie artykuły były wcześniej referowane i przedyskutowane na posiedzeniach Sekcji Gospodarczej. Były to

następujące prace: Stanisława Swianiewicza *Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej oraz Z zagadnień sowieckiego przemysłu ciężkiego*; Michała Króla *Pieniądz i kredyt w ZSSR*; Witolda Staniewicza *Kolektywizacja rolnictwa Rosji Sowieckiej*; Janusza Jagmina *Rozwój lnianstwa w Sowietach*; Fanny Lint *Sowiecki przemysł tekstylny w latach 1928–1932*; Jerzego Wiszniewskiego *Problem „chozrasczotu”* (s. 53–58).

Czasopismo Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej „Balticoslavica” wydawano w latach 1933–1938. W ciągu pięciu lat ukazały się trzy tomy tego wydawnictwa. Publikowano tu artykuły naukowe, recenzje i informacje, dotyczące badań i ruchu naukowego z dziedziny filologii, etnografii i prehistorii obszaru nadbałtyckiego oraz sąsiednich krajów słowiańskich. Redaktorem biuletynu był Erwin Koschmieder. Tom pierwszy „Balticoslavica” ukazał się w 1933 r. Zawierał dziewięć artykułów w językach polskim i niemieckim. Przeważały artykuły informacyjne o instytucjach i towarzystwach naukowych wileńskich i zagranicznych, przede wszystkim o tych, z którymi nawiązano kontakty. Włodzimierz Antoniewicz pisał o kongresie archeologów bałtyckich w Rydze, Antoni Łuckiewicz – o Muzeum Białoruskim im. Jana Łuckiewicza w Wilnie, Stanisław Stankiewicz – o Instytucie Białoruskiej Kultury oraz Białoruskiej Akademii Nauk w Mińsku, Bolesław Wilanowski – o Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie, Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa pisała o Zakładzie Etnologii Uniwersytetu Stefana Batoiego w Wilnie i jego zadaniach. Pozostali autorzy (Oskar Loorits, Artur Luther, Piotr Sawickij) analizowali stan poszczególnych dziedzin nauk w krajach sąsiednich. Ponadto w tomie znalazł się artykuł informacyjny o Instytucie Słowiańskim w Pradze, przygotowany przez wydawców na podstawie materiałów przysłanych przez czeskich kolegów.

Tom drugi „Balticoslavica” ukazał się w 1936 r. Opublikowano w nim 6 artykułów w językach: francuskim, niemieckim oraz polskim. Większość z nich dotyczyła stanu badań poszczególnych dziedzin nauk humanistycznych: Janina Gruszecka omawiała nowy polski słownik geograficzny, Ernest Fraenkel pisał o stanie badań gwary litewskiej w okolicach Wilna, Jan Stankiewicz – o stanie badań nad klasyfikacją dialektów białoruskich, Łucjan Kamiński – o badaniach nad śpiewem i muzyką ludu polskiego, Miron Korduba – o stanie badań nad kronikami (latopisami) staroruskimi. Na ich tle wyróżniał się artykuł estońskiej badaczki Helmi Kurrik o Estońskim Muzeum Narodowym w Dorpacie, z którym etnolodzy wileńscy nawiązali bliską współpracę. Trzeci i ostatni tom biuletynu „Balticoslavica” wydano

w 1938 r. Zawierał on dziewięć artykułów napisanych przez polskich, niemieckich, fińskich i estońskich uczonych. Jan Safarewicz, Ernest Fraenkel (1881–1957) i Stanisław Westfal przedstawili stan badań nad językiem litewskim, Czesław Zgorzelski i Maria Żeromska analizowali metody badań literackich w Rosji sowieckiej, Albert Hämäläinen, Ferdinand Linnus i Kazimierz Moszyński pisali o osiągnięciach uczonych fińskich, estońskich i polskich w dziedzinie etnologii i etnografii, natomiast Otto Liiv poinformował o stanie badań w Estonii w dziedzinie historii (s. 58–61).

Autorka omawia szczegółowo również serię książkową wydawaną przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w latach 1930–1938. W serii tej ukazało się 11 książek: 1. Stanisława Swianiewicza *Lenin jako ekonomista* (Wilno, 1930); 2. Jana Otrębskiego *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 1 (Wilno, 1930); 3. Erwina Koschmiedera *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich* (Wilno, 1932); 4. Bogumiła Jasinowskiego, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu* (Wilno, 1933); 5. Juliana Krzyżanowskiego *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej* (Wilno, 1934); 6. Witolda Dynowskiego *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia* (Wilno 1934); 7. Jana Otrębskiego *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 2 (Wilno, 1935); 8. Bolesława Cyrulińskiego, *Koncesje zagraniczne w ZSRR* (Wilno 1935); 9. Aleksego Derugi *Piotr Wielki a unicy i unia kościelna 1700–1711* (Wilno, 1936); 10. Seweryna Wysłoucha *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI wieku* (Wilno, 1936); 11. Wiktora Sukiennickiego *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej* (Wilno, 1938).

Po dokładnym przyjrzeniu się pracom wydawanym przez Instytut, Autorka zauważa, że cechowała je duża różnorodność tematyczna, wynikająca zarówno z planów badawczych Instytutu, jak i rangi ośrodków naukowych, z których pochodzili autorzy. Współcześni polscy badacze (m.in. Marek Kornat) najwięcej uwagi zwracają na prace sowietologiczne Instytutu (autorstwa S. Swianiewicza, W. Sukiennickiego i in.), ale pozostałe publikacje z zakresu językoznawstwa, etnologii, historii prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego, dziejów Kościoła prawosławnego i unickiego – również zajmują znaczące miejsce w dorobku międzywojennego wileńskiego środowiska naukowego. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w pewnym sensie był, obok Uniwersytetu Stefana Batorego,

kontynuatorem tradycji naukowych dawnego Uniwersytetu Wileńskiego. Po zamknięciu uniwersytetu przez władze rosyjskie w 1832 r. pamięć o tych tradycjach zachowały i w miarę możliwości pielęgnowały komisje i polskie towarzystwa wileńskie, takie jak: Komisja Archeologiczna i Muzeum Starożytności (działały w latach 1855–1865), nielegalne Towarzystwo Miłośników Starożytnictwa i Ludoznawstwa (1899–1907), Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki (1907–1914), Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939). Po odzyskaniu niepodległości do tych tradycji nawiązywał wskrzeszony w 1919 r. Uniwersytet Stefana Batorego, a także inne naukowe placówki wileńskie (s. 75–76).

Ważną częścią składową monografii jest 36 biogramów osób związanych z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej i Szkołą Nauk Politycznych w Wilnie. Istotne jest to, że do ich napisania posłużyły nie tylko wcześniejsze publikacje naukowe, ale też nieznanne wcześniej źródła archiwalne. Dlatego biogramy te, sporządzone niezwykle rzetelnie, są wyczerpujące, rzucają często nowe światło na działalność naukową i społeczną osób objętych hasłami osobowymi (s. 107–189).

Henryka Ilgiewicz jest autorką wielu publikacji dotyczących towarzystw i instytucji naukowych w XIX i XX w., działających w Wilnie. W opinii recenzentów dorobku naukowego badaczki, cechuje je niezwykła bogactwo wykorzystanych źródeł oraz sumiennosc badawcza. W recenzji wydawniczej prof. dr hab. Wiesław Caban podkreśla, że książka Henryki Ilgiewicz z jednej strony uzupełnia lukę w historiografii dotyczącą dziejów polskiego życia naukowego w międzywojennym Wilnie, a z drugiej może inspirować badaczy do podejmowania wątków biograficznych osób związanych z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej i Szkołą Nauk Politycznych w Wilnie (czwarta strona okładki).

Uważam, że na sukces naukowy i wydawniczy książki złożyła się bogata bibliografia. Autorka wykorzystwała również źródła znajdujące się w Litewskim Państwowym Archiwum Centralnym oraz w Działach Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich i Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Cenny jest również materiał ikonograficzny umieszczony w publikacji, pochodzący ze zbiorów wyżej wymienionych zasobów archiwalnych, jak też zbiorów Litewskiego Muzeum Narodowego.